

en de arbeidsmilieus de grootste verscheidenheid tonen; en daaruit moet dan een rijke verscheidenheid van gedachtenleven komen. Alles wat in de oude kapitalistische wereld een doodse eenvormigheid in geestesleven bij grote groepen en klassen bewerkte — de beperkte opleiding, de beperkte taak, altijd op hetzelfde onderdeel starend, dezelfde handgrepen herhalende, in dezelfde routine geklemd, het gehele leven door, én de uitputtende lange arbeidsduur, die geen frisse kracht voor nieuwe gedachten laat — is dan weggevallen. Dan eerst kan de menselijke geest opbloeien.

Hier ligt ook de grote tegenstelling tussen organisatie van boven af, vanuit één centraal gezag, door dwang opgelegd, en organisatie van onder op, door samenwerking van vrije producenten. In het eerste geval bestaat de organisatie in zoveel mogelijk eenvormige regeling van alle onderdelen; door eenzelfde voorschrift voor allen moet men de maatschappij overal gelijk laten lopen, anders zou het vanuit één centrum niet te overzien en te regelen zijn. In het andere geval werkt het duizendvoudig initiatief van over hun werk denkende mensen in duizenden werkplaatsen, die zich in voortdurend overleg met elkaar, aanpassing aan elkaar, en overname van elkaar tot de meest doelmatige organisatie samenvoegen. Hun werk is duizendvoudig verscheiden, en allen trachten in praktisch vernuft, in wetenschappelijk nadenken, in kunstzinnige verbeelding, het steeds doelmatiger, volkomener en schoner te maken. Wat zij allen gemeen hebben, het nieuwe overzien van het geheel, de wijde blik over de maatschappij als eenheid van produktie, brengt de organisatorische samenhang van al hun arbeid. De revolutie was ook niet anders dan dit maatschappelijk inzicht toepassen op de praktijk der produktie.

Het geestelijk leven is de reflex en tegelijk de impuls van de arbeidsverhoudingen. Onder centrale gezagsregeling moet ook het geestelijk leven, van boven in één heersende richting geleid, tot eenvormigheid verarmen. In de wereld van vrije werkers moet het geestelijk leven zich evenals de arbeid ontplooiën in schitterende veelzijdigheid. De geestelijke aanleg der mensen, omdat zij oneindig rijk is, is ook oneindig verscheiden. De wereld is zo oneindig rijk en veelzijdig, dat niemand haar op dezelfde wijze en in al haar details in zijn werk kan beleven en in zich opnemen. Het geestelijk leven dat uit die twee bronnen, aanleg en maatschappelijke inwerking ontspringt, moet dan een nog rijkere veelzijdigheid krijgen. De onderlinge inwerking van gedachtenleven en arbeidsproces wordt ook onmiddellijker en vollediger; ze worden tot twee zijden van eenzelfde betrekking tussen mens en wereld. Met de vroegere dwang, die ze terug hield tot ze moesten losbarsten, vallen ook de spanningen weg. Ze treedt in de plaats van de wisselwerking steeds meer de eenheid van gedachte en daad.

IV DE VIJAND

1. DE WESTEUROPESE BOURGEOISIE

Kennis van de tegenstander, van zijn hulpbronnen en zijn machtmiddelen zowel als van zijn zwakheid, is een eerste eis van elke strijd. Ziet en voelt men alleen de ontplooiden macht van de heersende klasse dagelijks in zijn schijnbaar onaantastbare kracht, dan kan dat een gevoel van moedeloosheid wekken, dat voor de strijd terugdeinst. Omgekeerd worden, als de arbeiders een sukses behalen, of alleen maar zich van hun organisatiekracht bewust worden, maar al te vaak de diepere bronnen van 's vijands macht onderschat, en is een nederlaag met zwaarder druk het gevolg. Het is dus nodig na te gaan, hoe met de ontwikkeling van het kapitalisme, met de omvorming van de wereld, en met de terugwerking ook van de strijd der arbeiders, de heersende klasse van nu zich heeft gevormd, die de arbeiders, willen zij hun vrijheid kunnen vestigen, zullen moeten overwinnen.

Deze ontwikkeling was in verschillende landen verschillend. En nu staan wel de arbeiders van elk land direkt enkel tegenover hun eigen bourgeoisie, en het zou dus voldoende kunnen lijken deze te kennen. Maar juist nu groeien de heersende klassen van alle landen en werelddelen steeds meer tot een wereldgeheel, zij het ook van verbitterd vechtende koalities, samen; in geen land geldt meer, dat de arbeiders alleen met hun eigen bourgeoisie hebben te rekenen en af te rekenen. De arbeidersklasse zelf, zodra zij tot werkelijke strijd komt, voelt zich onmiddellijk als een internationale eenheid. Zij heeft de heersende klassen van alle landen tegenover zich, heeft met allen te maken. Het is dus nodig ze alle te kennen, ook al omdat de ontwikkelingsgang van de een licht werpt op de latere vormen van de ander.

Het oude kapitalisme vertoont zich het beste in Engeland. Daar is het het eerst tot macht gekomen, en vandaar uit heeft het zich over de wereld verbreid. De instellingen die het daar schiep, en het beginsel van burgervrijheid dat daar tot heerschappij kwam, waren het voorbeeld, dat andere landen later navolgden. Maar toch toont Engeland zeer vele bijzondere karaktertrekken, waardoor het zich van andere landen onderscheidt.

In de 17e en 18e eeuw was het de klasse van de grote boeren, vrije zelfstandige bezitters van de grond, de „squires”, beschouwd als de landedellieden, de lagere adel („gentry”), die te zamen met de kooplieden van Londen en de welgestelde burgers der andere steden de macht in handen had. Bij hen berustte plaatselijk zelfbestuur en rechtspraak, door vrederechters; het Lagerhuis van het Parlement was hun orgaan. Onder aanvoering van Cromwell een van hen, hadden zij het koningschap, dat naar absolutisme streefde, verslagen en het Parlement tot heersende macht gemaakt. Aan de hoge adel met het tot hun werktuig gemaakte koningschap lieten zij de uitvoerende macht, de regeringsfuncties over. Omdat Engeland een eiland was, door zijn vloot beveiligd tegen militaire aanval van andere landen, was er geen leger van betekenis, waarop een vorst had kunnen steunen. Er was geen militarisme, want de heersende klasse haatte en vreesde dit als een wapen van het koningschap tegen haar. Er was ternauwernood politie, die de persoonlijke vrijheid zou kunnen beperken. Dus had dit systeem geen machtmiddel, waardoor het een nieuw opkomende klasse zolang met geweld kon tegenhouden, totdat ten slotte wellicht een gewelddadige revolutie het zou wegvegen. Voelde de heersende klasse na lange tegenstand de sterke kracht, die in de vorm van een onweerstaanbare openbare mening uit deze nieuwe klasse opkwam, dan had zij geen andere keus dan toegeven.

Zo vormde zich uit noodzaak de methode, die een Engelse traditie in alle politiek werd, van concessies aan nieuw opkomende machten, onder een taaie weerstand zolang het mogelijk is, die ten slotte buigt, maar het niet tot barsten laat komen. Door toe te geven waar zij tegenover een sterkere kracht stond, behield ze dan de regeringsmacht, of deelde die met de nieuw opgekomen klasse, waarvan ze de leidende figuren, vaak door ze te adelen, in zich opnam. Terwijl de inhoud zich wijzigde, bleef de oude vorm behouden. Geen revolutie ruimde als een reinigend onweer de oude tradities, de pruiken, de rompslomp van zinloze ceremonies en afgeleefde denkvormen op. Met diep respect bleef men opzien naar de hoge adellijke families met hun oude pretensies, die zo verstandig wisten te regeren. Zo werd het konservatisme in alle levensvormen de heersende trek van de Engelse maatschappij. Nergens worden de overgeleverde vormen zo geëerbiedigd, is het theoretisch gedachtenleven ook bij geheel nieuwe inhoud zo in oude vormen gekleed, terwijl door de onbelemmerde persoonlijke

vrijheid toch leven en arbeid zich krachtig naar praktische behoeften ontwikkelen.

In de vrije zorgeloosheid van het 18de eeuwse Engeland kwam de industriële revolutie als een onweerstaanbare groei en een vernietigende catastrofe. Fabrieken met de nieuw uitgevonden en steeds verbeterde stoom- en spinmachines, later ook weverijen en werktuigfabrieken, werden opgericht; een nieuwe klasse van fabrikanten kwam op en werd rijk, terwijl de er onder gekonkurreerde handwerkers, tot diepste armoede vervallen, ten slotte als machteloze arbeidsslaven plaats in de toenemende fabrieken vonden. Onder de onverschilligheid van de tegenover de nieuwe toestand volkomen onbekwame oude overheden groeide het industriële kapitalisme op in een chaos van vrije concurrentie, onder de gruwelijkste arbeidstoestanden en verwaarlozing van de eenvoudigste eisen van welzijn en volkskracht. Terwijl de nieuw gevormde arbeidersklasse tegen de hen vernietigende mishandeling en uitbuiting telkens in spontaan oplaaiend verzet losbarstte, groeide tegelijk de aandrang van de nieuwe industriële bourgeoisie om aandeel in de regeringsmacht te krijgen. Voor die dubbele druk moesten de grondbezitters wijken; in 1832 kreeg, door een modernisering van de verdeling in kiesdistrikten, de fabrikantenklasse vertegenwoordiging in het parlement. En in 1846 wist zij, door de afschaffing van de graanrechten, de zware cijns aan de grondbezitters van zich af te wettelen, die haar onbeperkte kapitaalvorming belemmerd had. Maar de arbeiders stormden in de Chartistenbeweging tevergeefs tegen het nu innerlijk versterkte vaste bouwsel van de regeringsmacht. Wel had deze geen militaire macht waarop ze kon steunen, en die dan in een revolutionaire beweging te ontwrichten zou zijn geweest als zichtbaar teken van de nieuwe kracht. De burgerlijke wereld bood weerstand door haar innerlijke taaigheid, haar diepe kracht als opkomende produktievorm, basis van groeiende wereldmacht, instinktief gevoeld door de gehele massale burgerklasse. Zij week telkens slechts zover terug als nodig was, door telkens wat te moderniseren. Zo kregen de arbeiders in telkens weer opgenomen strijd enkele verbeteringen, verenigingswet, tienurendag, en in 1867 ook kiesrecht voor een groot deel van hen.

De Engelse bourgeoisie zat nu vast in het zadel. Als eerste en sterkste industriële klasse beheerste zij de wereldmarkt en de wereldhandel. Van alle zijden, uit industrie, uit handel, uit koloniën, vloeiden haar de rijkdommen toe. In haar enorme winsten deelde de regerende adel, innerlijk burgerlijk geworden en zelf vaak deelnemend in de grote industriële en handelondernemingen, tot één geheel van macht samengesmolten met de kapitalistenklasse. Deze kon van de door haar wereldmonopolie verzekerde winsten ook aan de vakarbeiders, die zich door stevige vakorganisatie opgewerkt hadden, genoeg toebedelen om hen tot tevreden aanhangers van de burgerlijke wereldorde te maken. Bij

hen was alle spoor van gedachte, dat een andere produktiewijze mogelijk of nodig zou zijn, verdwenen. Daardoor vooral was deze wereldorde zo vast verzekerd: de macht van de heersende klasse bestaat bovenal in de onmacht van de uitgebuite klasse om zichzelf als zodanig te onderkennen. Door de afwezigheid van uiterlijke dwang heerste ook in de breedste arbeiderskringen de burgerlijke grondgedachte, dat ieder zijn eigen geluk moet smeden door eigen kracht. En met alle andere burgerlijke tradities en vooroordelen hebben deze arbeiders ook het respect overgenomen voor de hogere klassen, die hen regeren, en voor de daar geldende ceremoniële vormen.

Door de lange jaren van uitbuiting in geleidelijke ontwikkeling groeide in Engeland het kapitaal in dezelfde mate als de verbeterde techniek groter installaties en groter bedrijven nodig maakte. Anders dan in de later opgekomen landen, waar voor de eisen der grootindustrie nauwelijks voldoende kapitaal had opgehoopt kunnen worden, was in Engeland lange tijd in partikuliere handen voldoende rijkdom aanwezig. Daardoor was er weinig organisatie in de industrie, weinig aaneensluiting van het kapitaal; de banken beperkten zich tot uitwisseling en uitlenen van kapitaal. De ondernemers als bezitters van persoonlijk kapitaal bleven in hoge mate onafhankelijk, en dit verhinderde vaak verdere technische modernisering. Zo bleef het karakter van de Engelse bourgeoisie in sterke mate individualistisch, eigenwillig. Daardoor bleef tevens het bedrijfsleven weinig gekoncentreerd, en was naast de vele grote vol van achterlijke kleine bedrijven. In de kolenmijnen bijv. stuitten de eisen van veiligheid en hygiëne, door de arbeiders en door staatskommissies gesteld, telkens af op de kleinere mijnbezitters, die financieel niet in staat waren om hun achterlijke bedrijven technisch te moderniseren.

De algehele vrijheid in het maatschappelijk leven, die toelaat elke wil dadelijk in de daad om te zetten — in tegenstelling tot de onvrijheid, die er toe brengt om de praktisch belemmerde wensen en gedachten tot weldoordachte theoretische systemen uit te werken — heeft de Engelschen tot mannen van de praktische daad, meer dan van de vooruitziende theorie gemaakt. Daardoor zoeken ze in elke moeielijkheid een onmiddellijke praktische uitweg, zonder theoretisch doordringen in de consequenties. Ook daardoor is het Engelse bedrijfsleven technisch vaak achterlijk, vol verouderde methodes, zonder bewuste toepassing van wetenschap.

Zo is Engeland het modelland van het oude kapitalisme geworden, slordig en zorgeloos, vol van hard egoïsme tegen zwakkeren, mensen en volken, vol van onverschillig vertrapte ellende, vol van zinloze vormen, zonder organisatie, met een minimum van centraal geregelde zorg. Alles wat in andere landen vanzelfsprekend overheidszorg is, ook zelfs sociale voorzorg, werd verwaarloosd of aan plaatselijk of partikulier initiatief overgelaten. Engeland is rijk

aan voorbeelden van persoonlijkheden, die uit eigen aan drift met toewijding ingrepen in misstanden, die door verwaarlozing uit het kapitalisme waren ontstaan.

Maar zo heeft de Engelse bourgeoisie tegelijk die heersers-eigenschappen gekregen, die de bourgeoisie van andere landen haar benijdt en tevergeefs tracht na te doen. Sinds eeuwen leeft zij in een sfeer van volkomen vrijheid en onaangetaste macht. Door haar industrie- en handelsmonopolie in de 19e eeuw voelde zij zich als wereldheerser; zij was het enige wereldvolk, het enige dat zich overal, op alle zeeën en in alle werelddelen, als in eigen huis voelde. Zij heeft het vrezende nooit geleerd, want nooit stond zij voor een overmachtige aanval van buiten of voor een dreiging van revolutie, die haar de gedachte aan sterfelijkheid kon bijbrengen. Met onbeperkte zelfverzekering trad zij steeds elke nieuwe moeielijkheid tegemoet, bewust dat zij die zou overwinnen, met geweld als het kon, met toegeven als het moest. In de internationale politiek, in de vestiging, de organisatie, de verdediging van haar wereldrijk heeft de Engelse bourgeoisie steeds de gave getoond zich aan elke nieuwe situatie aan te passen, zonder zich door vroegere verklaringen of door theoretische bedenkingen of principes te laten binden of verblinden; steeds wist ze het roer om te gooien, waar het praktisch nodig bleek. En dezelfde gave wist ze ook toe te passen in de binnenlandse kwesties, tegenover de arbeiders. Niét omdat ze breed denkend en vooruitziend is; integendeel is zij als geheel veeleer onwetend, bekrompen en in hoge mate konservatief; ook in het bedrijfsleven. Vandaar dat zo dikwijls de toestanden door ergerlijke stommiteiten eerst in de war moeten lopen, vóór de betere regeling gevonden wordt. Maar zij heeft het instinkt van de macht en een onaantastbaar zelfvertrouwen. Zoals de Franse schrijver Maurois in zijn *Colonel Bramble* het de majoor laat zeggen: wij Engelsen zijn dom; daardoor zien wij een gevaar nooit vooruit aankomen en hebben geen gelegenheid om bang te worden. En zitten wij er dan midden in, dan slaan we van ons af, en winnen het.

Met de wisseling der tijden heeft de Engelse bourgeoisie steeds meer van haar uitzonderlijke plaats in de wereld verloren; en steeds weer heeft zij zich daaraan aangepast en zich er in geschikt, om andere gelijkwaardige machten naast zich te erkennen. Op de wereldmarkt werden vooral de Duitsers, reeds vóór het begin van de nieuwe eeuw, en later de Japanners, ernstige konkurrenten; en in de eerste wereldoorlog verloor ze haar financiële suprematie, die aan Amerika overging. In het binnenland moest zij concessies aan de arbeiders doen in de vorm van sociale hervormingen. Zij had daarbij de meevaller, dat door de stichting van de Labour Party, die alle millioenen arbeidersstemmen van de liberale naar de arbeiders-leiders overbracht, de arbeiders actieve medewerkers in de handhaving van het kapitalisme werden. Waarbij zij als prijs dan een zekere modernisering van het kapitalisme in de vorm van

afschaffing van enige ergerlijkste misstanden had te betalen.

Maar haar te voren verworven karaktertrekken zijn daarbij grotendeels gebleven. Dit zal ook de toekomstige ontwikkeling van de strijd en de opkomst van de arbeidersklasse bepalen. Wat daarbij overwonnen moet worden, haar macht en de onmacht der arbeiders, is niet uiterlijke geweldmacht, al zal die in bijzondere episoden een rol spelen, maar de reusachtige geestelijke macht van de diep ingegroeide burgerlijke cultuur, de eerbied voor overgeleverde verhoudingen, de eigenwilligheid van het persoonlijkheidsbesef, het konservatisme in alle denken. Er zullen sterke stoten nodig zijn om dat verstarde geestesleven in roering te brengen. Eerst wanneer politieke katastrofen de wereldmacht van de Engelse bourgeoisie ondermijnen, haar geldmacht aantasten en de bevoorrechte positie van de Engelse arbeidersklasse vernietigen, zullen deze rijp worden voor de strijd om de macht over de produktie. Deze strijd zal dan allicht meer dan elders het karakter dragen van opeenvolgende stappen, elk door praktische noodzaak van het ogenblik bepaald. Zoals na het einde van de eerste wereldoorlog onder de Engelse arbeiders de shop-stewardsbeweging opkwam, het onderling overleg van bedrijfsvertegenwoordigers, om buiten de vakverenigingen om gezamenlijke strijdaktie te beramen, en de propaganda van het „gildesocialisme” over eigen beheer der bedrijven sprak, zo is ook nu te verwachten, dat arbeidersraden zullen opkomen, zo al niet als bewust nieuw systeem, dan toch uit direkte praktisch gevoelde behoefte, en zich tastend in de praktijk hun weg zullen zoeken. En dat ook de macht van de bourgeoisie zal afbrokkelen in stapsgewijze concessies, elk wel door moeilijke strijd afgedwongen, maar bedoeld als enkel praktische uitweg voor het ogenblik. Totdat dan een aanval op de reeds verworven rechten en macht de strijd ten volle ontketent en tot beslissing brengt. Indien ergens, dan lijkt in Engeland nog het meest een overgang van de maatschappelijke macht op de arbeidersklasse langs tussenvormen van gedeelde heerschappij denkbaar.

Geheel anders was de ontwikkeling in Frankrijk. Door een grote politieke revolutie moest de opkomende bourgeoisie in samenwerking met de boeren de belemmerende druk van koningschap en adellijke landheren, met alle resten van middeleeuwse instellingen van zich afwerpen. In uitdrukkelijke wetten en besluiten proklameerde de revolutie de afschaffing van alle feodale voorrechten en vormen, proklameerde zij de rechten van de mens en burger, met het burgerlijk eigendomsrecht als centraal punt, en verkondigde zij de vrijheid en gelijkheid van de burgers voor de wet. Tot scherpe revolutionaire strijd gedwongen, maakte de bourgeoisie een scherpe scheiding tussen haar en de

adel. Zij trad, gekleed in het gewaad van het gehele volk, de „derde stand”, duidelijk als nieuwe heersende klasse op, in tegenstelling staande tot de te voren heersende klasse, die in de politieke revolutie was neergeworpen. In haar was een klaar bewustzijn van haar burgerlijk wezen, duidelijk in wettelijke vormen uitgesproken; haar parlement — in tegenstelling tot het Engelse — had nauwkeurig omschreven bevoegdheden. De burgerlijke vrijheid, die de Engelse bourgeoisie als nergens omschreven vanzelfsprekende praktijk bezat, bezat de Franse als bewuste theorie. Daardoor is haar politieke literatuur, gesproken en geschreven, in boeken en in parlementaire redevoeringen, vol mooie pittige of welsprekende formuleringen. Maar in haar vrijheid, vastgelegd in zulke formuleringen, ontbreekt het onmiddellijke spontane gevoel van almachtig meesterschap over haar wereld. En in de praktijk ontbrak er ook telkens wat aan. Reeds dadelijk geraakte zij, door de oorlogen met het overige feodaal-absolutistische Europa, onder de militaire heerschappij van Napoleon, die voortbouwend op Robespierre de staat tot een machtinstituut voor, maar ook boven de burgerij opbouwde. En daarna moest zij in nieuwe kleinere revoluties (in 1830, 1848, 1870) haar macht over deze staat geleidelijk vaster veroveren.

Al deze revoluties waren de leerschool voor de lagere klassen, de kleine burgers en de arbeiders, die aan de strijd van de bourgeoisie deelnamen, maar daarin tegelijk tot bewustzijn van hun eigen klassebelangen kwamen. Zij streefden naar verder gaande revolutie, die hen aan de macht zou brengen en de nieuwe klasseheerschappij van het kapitaal zou breken. Met als belangrijkste strijdmiddel het zichtbare wapengeweld, op de barrikaden. Maar in de gewapende konflikten werden ze verslagen en in massa uitgemeord, in 1848 en in 1871. Deels door hun eigen klassegenoten, als gewapende troepen in dienst van de bourgeoisie. Deels doordat de bourgeoisie over de grote meerderheid van de bevolking, grondbezittende boeren en zakendoende burgers, als verdedigers van het persoonlijk eigendom kon beschikken. Daarin bleek, hoe de bourgeoisie nu staat en maatschappij in vaste greep had. Daarin bleek de maatschappelijke zwakheid en geestelijke onrijpheid van de arbeiders, die eerst in een verdere ontwikkeling van het kapitalisme zou kunnen overwonnen worden.

Was in deze episoden van felle klassestrijd de bourgeoisie ook overwinnaar gebleven, ze hebben haar toch een blijvende knak gegeven. Zij had het gevoel van zelfverzekerdheid verloren; zij wist dat zij naar beneden steeds zou hebben te strijden, dat daar de arbeiders als vijandelijke bedreiging stonden. Dat maakte haar gewillig om aan de staatsorganen grote macht te geven. Daar kwam de invloed der economische ontwikkeling bij. Na de eerste industriële opbloei in het midden van de 19e eeuw vertraagde het tempo der ontwikkeling. Er was geen overschot van snel toenemende plattelandsbevolking, dat naar de steden kon stro-

men om daar door overvloedig aanbod van arbeidskracht tot sterke uitbreiding der industrie te lokken. Het kapitaal van de vele kleine bezitters verzamelde zich in de banken, en werd daar niet in industriële ondernemingen, maar vooral in staatsleningen belegd — wat weer door het niet-schep- pen van nieuwe werkgelegenheid de tendens tot beperking van de volksuitbreiding versterkte. Zo kreeg na 1870 het Franse kapitalisme dat bijzondere karakter, waarin het niet- industriële kapitaal de hoofdrol speelt. Natuurlijk breidde zich in de rijke ertsgebieden ook een sterke metaalindustrie uit, waaruit rijke en machtige ondernemersfamilies, vaak met grondbezittende adelsfamilies verzwagerd, omhoog kwamen. Ook bleef in de grote steden, speciaal Parijs, een industrie van luxe- en gebruiksartikelen bestaan en groeien die, veelal kleinkapitalistisch, berustte op de persoonlijke bekwaamheid en smaak van de handwerkers-proletariërs. Maar daarboven stond als de grote macht het bankkapitaal, dat staat en politiek beheerste.

De banken, onder leiding van de grote centrale „Banque de France”, zamelden de spaargelden van alle kapitalisten op en gebruikten ze om aan eigen en vreemde regeringen leningen te verschaffen. Waar in Europa, Amerika of welk werelddeel ook een regering geld nodig had, werd dit door de Franse banken verschaft en werden de aandelen daarvan als goede belegging aan de kleine bezitters in de handen gestopt. Zo werden de Franse renteniers bovenal tot bezitters van effecten, levende van de uitbuiting van vreemde volken, hun rente ontvangend uit wat de regeringen als belasting uit hun bevolking wisten te persen.

Dit karakter van het Franse kapitaal beheerste de buitenlandse politiek. Want deze moest nu dienen om de belangen van het bankkapitaal, waarachter de renteniers staan, te behartigen in vreemde landen. Door internationale koalities en allianties werd daartoe Frankrijks positie versterkt, en door militaire macht werd rentebetaling van onwillige regeringen afgedwongen. Dit betrof meestal landen, die pas, of nauwelijks, aan het begin van hun kapitalistische ontwikkeling stonden. Daar het door die landen geleende geld hoofdzakelijk moest dienen voor aankoop van oorlogsmateriaal en aanleg van spoorwegen, trad het bankkapitaal op in nauwe samenwerking met de heren van de ijzerindustrie. In de leningsovereenkomst werd meestal bepaald, dat het geld in deze Franse industrie besteed moest worden. Zodat de vreemde regering geen geld te zien kreeg, maar alleen materiaal geleverd kreeg, daarvoor voor de rente had op te komen, terwijl het Franse spaardersgeld in de zakken van de Franse staalmagnaten terecht kwam. Soms ook werd een Afrikaans opperhoofd van wapens voorzien om de vrije stammen te onderwerpen, en als afhankelijk vorstje ze ten bate van het Franse kapitaal uit te buiten, het begin van hun „beschaving”.

Ook de binnenlandse politiek werd door dit karakter van het Franse kapitaal bepaald. Het probleem van de bin-

nenlandse politiek in het ontwikkelde kapitalisme is steeds, hoe onder een algemeen kiesrecht, dat de parlementen afhankelijk maakt van de stemmen der kleine bezitters en niet-bezitters, der kleine burgers, boeren en arbeiders, toch de belangen van het grootkapitaal te doen heersen. In een land met snelle industriële ontwikkeling is dat niet moeilijk; daar schakelt het grootkapitaal de gehele bourgeoisie in zijn aktie in en sleept ze mee; en zelfs de arbeiders gaan mee, omdat ze voelen dat deze krachtige groei hun werkgelegenheid en goede lonen belooft. Daar durft het grootkapitaal met overtuiging zijn belang tot het belang van de gehele maatschappij verklaren. Maar dat kan het bankkapitaal niet, dat de regeringsmacht als middel tot exploitatie van vreemde volken wil gebruiken; deze belangen moeten achter de schermen, in geheime afspraken waargenomen worden. Voor al dat veelal vuile gekonkel, dat de openbaarheid niet mag zien, moeten ministers worden omhoog gebracht of ten val gebracht, kranten omgekocht, politieke partijleiders in de arm genomen, parlamentsleden bewerkt. Dat kan, omdat deze parlementariërs meestal juristen of andere intellektuelen zijn, door de hele partijmachinerie aan de boeren en burgers als hun afgevaardigden opgedrongen, voor wie de politiek een vak is en het middel om carrière te maken. Deze verwording van het parlementarisme treedt overal in moderne tijden op, omdat het onder de schijn van het algemeen belang te dienen toch een werktuig van het kapitaal moet zijn. Maar zij wordt tot ontarding en corruptie, waar zoals in Frankrijk de financiers de baas zijn. Het bankkapitaal heeft geen verband met de arbeid der volksmassaas; vandaar dat zijn politiek moet leven van valse leuzen, bedriegelijke beloften en klinkende retoriek.

De heerschappij van de bourgeoisie in Frankrijk berust, als overal, op haar kapitaalmacht, op haar geestelijke macht en op de fysieke macht van haar staatsorganisatie. Maar bij elk van deze factoren op haar bijzondere wijze. Haar kapitaalmacht is niet, als de Engelse, in de eerste plaats macht over en door een reusachtige industrie met bijbehorende wereldhandel. Zij is geldmacht, die haar winsten krijgt uit de uitbuiting van onontwikkelde volken, en met dit geld alles kan kopen, mensen en dingen, propaganda en wapengeweld, wat tot verzekering van haar macht nodig is. De geestelijke macht van de Franse bourgeoisie berust bovenal op de traditie van de revolutie, waarin zij de heerschappij veroverde, en op de maatschappelijke vormen, waarin zij deze vastlegde. Het trotse gevoel van door eigen kracht een despotisme van zich afgeworpen en de politieke vrijheid veroverd te hebben, leeft nog in de grote massa van de bourgeoisie, van de kleine burgers en arbeiders. Slechts door deze verworvenheden, deze instinktieve gevoelens, deze democratische vormen van regering, deze vrijheid van openbare mening te respekteren, kan het kapitaal in Frankrijk heersen. Door van al deze overgeleverde vormen ge-

bruik te maken, kan het de massaas regeren, die de schijn voor het wezen moeten nemen. En mocht dit ten slotte niet voldoende zijn, dan heeft het nog een gecentraliseerde staatsmacht, die over sterke geweldsmiddelen van politie en teger beschikt, om elk verzet te onderdrukken. Er komt natuurlijk als algemene ondergrond bij, dat de kapitalistisch-industriële ontwikkeling daar toch traag is, dat de massa der bevolking boers en kleinburgerlijk is, dat de arbeiders merendeels verstrooid zijn in kleinkapitalistische bedrijven, en dat er dus geen stroom van intense economische groei de klassen tot energieke actie opstuwt.

De strijd van de Franse bourgeoisie tegen de heerschappij van de feodale klassen, met name de grote Franse revolutie, heeft een sterke invloed uitgeoefend op alle omliggende landen van het vasteland van Europa. Deze hebben haar politieke en geestelijke ontwikkeling mee beleefd als een stuk eigen geschiedenis; hun politieke vormen zijn naar haar model ontstaan, met dezelfde burgerlijke en nationale ideologie.

In Nederland heerste een rijke koopliedenklasse als stedelijke aristocratie, waaronder de overige bevolking wel grote vrijheid genoot, maar geen politieke macht had, omdat de bron van de winsten toch overzee lag, door handel en koloniën. In de 18e eeuw teerde zij op het vroeger verworven bezit; wel werd haar dit in de Franse tijd voor een deel ontnomen, terwijl zij tegelijk haar politieke vormen moest moderniseren; maar zij bleef ditzelfde karakter toch in de eerste helft van de 19e eeuw behouden. Een zakendoend half-absolutistisch koningschap trachtte toen een begin van kapitalistische ontwikkeling aan te moedigen en de handel te doen opleven. Wat er aan oude industrie was, was intussen vervallen; een diep armoedige arbeidersbevolking in de steden moest door armenzorg in het leven worden gehouden, terwijl bezit van staatspapieren aan een bourgeoisie van renteniers een behaaglijk inkomen verschafte. Niet door een binnenlandse revolutie, maar door vrees voor buitenlandse revoluties verloor in de grondwetsherziening van 1848 het koningschap zijn macht; in de vorm van een parlementaire regering kreeg de bourgeoisie de heerschappij in handen. In de eerste tijd betekende dat niet veel meer dan dat de Indische koloniën voor de partikuliere exploitatie werden opengesteld; daar ontstonden in toenemende mate de ondernemingen, die de koloniale uitbuiting tot hoofdgebied van belegging en hoofdbron van winsten voor het Nederlandse kapitaal hebben gemaakt. Eerst in het laatste deel van de 19e eeuw kwam daarbij steeds sterker de industrie op, onder de invloed van de snelle economische opbloei van Duitsland. Toen kwam Nederland in de stroom van de kapitalistische ontwikkeling, toen groeiden hier aktiviteit en energie; en toen kwam ook de strijd op van

een moderne arbeidersklasse, eveneens sterk onder invloed van het Duitse voorbeeld. Toch bleef voor de Nederlandse bourgeoisie Indië nog steeds de hoofdbron van rijkdom, waarvan een deel zich ook over een breder deel der bevolking, over intellektuelen, kleine burgers en arbeiders uitstrekte. Hierdoor, en door haar enige eeuwen oude burgerlijke cultuur en burgerlijke vrijheid, heeft de Nederlandse bourgeoisie trekken gemeen met de Engelse. Haar politieke ideeën en instellingen zijn grotendeels ontleend aan de Franse bourgeoisie, terwijl haar latere industriële en handelsbloei haar met sterke economische banden aan Duitsland bond. Zo stond zij onder invloed van de drie grote haar omringende kapitalismen; te zwak voor een eigen politiek werd zij mee betrokken in hun grote ontwikkelingen.

In België werd, juist omgekeerd, na eeuwenlange onderdrukking door buitenlandse regeringen en algehele economische stilstand, bevrijding en kapitalistische ontwikkeling gebracht door de Franse revolutie, dus van buiten af. Nu werd de rijkdom aan ijzererts en kolen het uitgangspunt voor een sterke industriële ontwikkeling. Uit de zware uitbuiting van een ellendige arbeidersbevolking kwam een rijke bourgeoisie op, met weinig beschaving door gemis aan oude cultuur, berucht door haar ruwe gewelddadigheid in arbeidskonflikten, voor haar heerschappij harrewarrend met en tegelijk steunend op de geestelijkheid, die de talrijke plattelandsbevolking beheerste. In moeizame, telkens weer oploeiende strijd hebben de Belgische arbeiders zich de bescheidenste levenswensen en politieke rechten moeten veroveren. En ook bouwden zij daarbij het begin van een eigen cultuur op, vooreerst nog goeddeels burgerlijk en kleinburgerlijk, maar toch als zelfstandige verworvenheid en ontdekking een bewijs van ontwakende kracht. Als proletarisch karakter leefde daarin een sterk organisatiebesef en een grote klasseverbondenheid, vooral belichaamd in de koöperaties en de Belgische Werkliedenpartij. Terwijl door de geringe burgerlijke cultuur ook het economische leven niet tot hoog ontwikkelde vormen kwam, bleven de arbeiders in de textiel-, de ijzer-, en de kolenindustrie in taaie aaneengeslotenheid steeds voor de taak staan, zich tegen de zware druk van een achterlijke heerschappij te verweren.

2. DE DUITSCHE BOURGEOISIE.

De Duitse bourgeoisie heeft onder een geheel verschillende ontwikkeling een geheel ander karakter gekregen, waarin vooral gemis aan vrijheidszin opvalt. Oppervlakkig burgerlijk oordeel wil dat veelal aan ingeboren volks- of

raseigenschappen toeschrijven. Maar de feiten der geschiedenis tonen geheel andere oorzaken. Aan het einde van de middeleeuwen stond de Duitse burgerij mede aan de spits van de economische en kulturele ontwikkeling. In die tijd prees een Italiaans schrijver niet enkel haar welvaart, maar ook haar burger trots en haar strijdbare vrijheidszin. Toen echter daarna, in de 16e eeuw, de wereldhandel zich naar de Atlantische Oceaan verplaatste, naar Portugal, Engeland en Nederland, en zich van Italië en Duitsland terugtrok, toen verviel haar handel en aktiviteit, rijkdom en economische kracht. Innerlijk verdeeld, in de 30-jarige oorlog volkomen uitgeplunderd en verwoest, werd Duitsland twee eeuwen lang een land van machteloze kleine burgertjes en arme boeren, geringeloord en onderdrukt door kleine despoten en jonkers. Wel gaven de Franse revolutie en de opkomst der Engelse industrie een stoot aan de intellectuele woordvoerders van de stille aspiraties der Duitse burgerij, de dichters en schrijvers. Maar daar de Franse revolutie onder Napoleon hier vooral als vreemde en onderdrukken de macht optrad, moest de bevrijdingsstrijd daartegen een reaktionair nationalistisch karakter aannemen. Literatuur en filosofie konden van toen af, omdat zij de Duitse werkelijkheid tot uitdrukking brachten, dan ook niet anders dan de onderworpenheid tegenover vorsten en adel verheerlijken. De Franse revolutie proklameerde de rechten van de mens, wij proklameren de plichten van de mens, aldus de verheven formulering van onderdanen-deemoed.

Tegen het midden van de 19e eeuw was een begin van industrie opgekomen, en er kwam een eerste aanloop van vrijere geest, van kritiek op de bekrompen onderdrukking, van strijd tegen het vorstelijk absolutisme, vooral het Pruisische, het machtigste. Maar toen de opkomende bourgeoisie zich gereed maakte om deze regeringen een deel van de macht af te dwingen, wat niet ging zonder de volksmassaas tot strijd op te roepen, zag zij de arbeiders met eigen leuzen optreden, en zelfs in Parijs in 1848 in een felle burgeroorlog een gewapende strijd tegen de burgerlijke regering voeren. De weg van revolutie om tot heerschappij te komen, was dus voor haar afgesneden, de enige weg om in verovering van de eigen vrijheid de oude onderworpenheid van zich af te schudden. En naarmate de industrie zich uitbreidde en het kapitaal economisch machtig werd, groeide naast haar en tegen haar de arbeidersklasse als zich organiserende macht op. Zo werd de Duitse bourgeoisie bekneld tussen een heersende macht, die van koningschap, adellijke beambtenregering en leger, boven zich, en een dreigend opkomende macht van arbeiders, die al over kommunistische spraken, beneden zich. Zij durfde en kon de regeringsmacht niet aantasten; want tegen de arbeiders, haar natuurlijke tegenstanders in fabriek en bedrijf, had zij bij elke staking de hulp van de politie, en bij verder gaande aspiraties de bescherming van een sterke regering nodig. En zou ze toch eens rebelse aanvechtingen krijgen, dan aarzelde het Prui-

sische Jonkerdom, onvervaard in zijn machtgevoel, geen ogenblik om de arbeiders tegen haar uit te spelen, door kiesrechtuitbreiding of sociale wetten, die de willekeur in de fabriek beperkten.

Zo heeft de Duitse bourgeoisie het vrees geleerd, vrees voor de macht boven, vrees voor de macht beneden. „Een holle darm, vol van hopen en vrees”; zo beschimpte haar een van haar eigen dichters. Daarin het volkomen tegen-deel van de Engelse bourgeoisie.

Er kwam nog wat bij. Duitsland was niet, wat Engeland en Frankrijk reeds eeuwen lang waren, een nationale eenheidsstaat. Het bestond uit drie dozijn kleine vrijwel onafhankelijke vorstendommen, waaronder één grote, Pruisen, domineerde. Dit belemmerde de ontwikkeling van de industrie in hoge mate: zoveel verschillende bestuursvormen en wetten, verschillende stelsels van belasting, maat en munt, met vaak tolbelemmeringen aan elke grens, elk regerinkje even bekrompen als klein de ondernemers hinderend, maar machteloos om ze op de wereldmarkt te beschermen. Diep gevoelde de Duitse bourgeoisie het gemis aan een groot verenigd Duitsland met een krachtige regering om haar te steunen en te beschermen. Dat had ze van de revolutie van 1848 verwacht: vrijheid en macht voor zich door Duitse eenheid; het volk had de soldaten al overwonnen en verjaagd, maar ze had haar kans vergooid, ze had niet gedurfd. En nu begon ze meer en meer te voelen, dat er nog een andere weg was; dat wel niet de vrijheid, maar wel de eenheid voor haar was weggelegd, namelijk daardoor, dat de militaire macht van de Pruisische regering, die zij tevoren als haar vijand had bestreden, de politieke verbrokkeling zou opheffen. In Pruisen waren vanouds de adellijke grootgrondbezitters, de jonkers, meester over het leger en over de staat geweest; uit hen kwamen de officieren en de generaals zowel als de regerende ambtenaren. Aan het leger besteedden zij alle zorg en alle kosten om het, evenals vroeger reeds, tot een werktuig van macht en verovering te maken. Met dit leger heeft in een reeks van oorlogen, door de omringende mogendheden deels te verslaan, deels te imponeren. Bismarck als hoofd der Pruisische regering, Duitsland onderworpen en tot een machtig rijk samengevat. Zo was aan de diepste behoefte van de bourgeoisie tegemoet gekomen. En nu gooide deze klasse het roer dan ook geheel en al om, liet haar oude woordvoerders, de vrijzinnige parlementsleden, die nog aldoor tegen het militarisme als aantasting der volksvrijheid redevoerden, in hun hemd staan, en jubelde vol geestdrift de „ijzeren kanselier” en de koning toe.

Bismarck heeft, zo drukte de Engelse geschiedschrijver Trevelyan het kernachtig uit, voor het eerst het despotisme tot een aktief principe, een werktuig van vooruitgang gemaakt; het stond niet meer, als in de oude tijd, angstig-vrijdandig tegenover ondernemerdom, pers, opvoeding en wetenschap, maar spande ze alle voor de regeringswagen.

Anders uitgedrukt: tot nog toe, in de andere landen, was vooruitgang — d.w.z. de ontwikkeling van het kapitalisme — altijd hand in hand gegaan met toenemende burgervrijheid — d.w.z. meesterschap van de bourgeoisie over de regering. Nu omgekeerd was het de oude onderdrukkende regeringsmacht, die deze ontwikkeling stuwde. De leider van de Pruisische jonkers heeft een krachtige staatsmacht in dienst van de kapitalistische ontwikkeling gesteld, zonder aan de kapitalisten zelf de politieke macht over te geven. De grondbezittende Pruisische adel bleef meester in het nieuwe Duitsland, maar alleen doordat zij de staatsmacht tot uitvoerend orgaan van de eisen van het kapitalisme maakte. Waarbij zij niet alleen als een toenemend leger van regerende ambtenaren deelde in de groeiende rijkdommen van het kapitaal, maar bovendien de inkomsten uit haar grondbezit door haar politieke macht enorm kon vergroten. De bourgeoisie bleef een klasse van gehoorzame onderdanen, wier wil en wens enkel was geld te verdienen, niet zelf politiek te heersen, vol eerbied en bewondering vorst en adel prijzend. Om ze nog volgzamer te maken, had Bismarck, toen hij zich nog niet zeker over hen voelde, de volksmassa in hun rug wat opgestoot door in het nieuwe rijk algemeen kiesrecht in te voeren. Maar die berekening was mis en kwam anders uit; de bourgeoisie at hem toch al uit de hand, en tegen hem en haar tesamen kwam nu, als verzamelbekken van alle oppositie tegen economische en politieke druk, de sociaaldemokratische arbeiderspartij op, en maakte het hem verder nog lastig genoeg.

Nu was tegen gevaar van die kant al gewaakt. De innerlijke tegenstrijdigheid, dat de adelsklasse, van nature de te overwinnen vijand van het kapitalisme, nu zijn verdediger was geworden, werd neergelegd in de tweeslachtige structuur van de nieuwe Duitse staat. Er was wel een Duits rijk gesticht, maar de aparte staten met hun vier koningen, zes groothertogen en allerlei verdere regerende hertogen en prins en prinsessen bleven bestaan. Er was een verdeling van functies; alles wat voor het moderne kapitalisme nodig was, dus maat en munt, invoerrechten, spoorwegen en verkeer, buitenlandse politiek, leger en vloot, algemeen kiesrecht, was zaak van het rijk, en voer mee op de stroom van vooruitgang. Alles wat met persoonlijke rechten en vrijheden te maken had, dus dagelijks bestuur, politie, vergaderrecht, schoolwezen, cultuur, bleef in de handen van de afzonderlijke staten met hun verouderde landdagen en hun bekrompen onderdrukking. Zo was de bourgeoisie gewonnen en tevreden, en was de baan open voor kapitalistische ontwikkeling zonder burgervrijheid. Met harde hand werd de arbeidersklasse er onder gehouden en in haar pogingen tot meer bewegingsvrijheid belemmerd en getreiterd, terwijl Duitsland als machtige staat ontzag inboezemde en een rol in de Europese politiek speelde. Industrie en handel ontwikkelden zich met een snelheid, die alle Europese landen

achter zich liet en alleen geëvenaard werd door de gelijktijdige opbloei van de Verenigde Staten in Amerika.

Hier werkte nog een andere omstandigheid mee. In Duitsland kwam de industrie een halve eeuw later op dan in Engeland, in een tijd dat de machines al groter en kostbaarder waren. Een land, waar het kapitalisme later zijn intrede doet, kan niet dezelfde technische ontwikkeling nog eens van begin af doormaken. Het moet, om te kunnen concurreren, op een hoger technisch peil beginnen; en zo moest het Duitse kapitalisme dadelijk de beste en hoogste techniek, grote machines en kostbare installaties invoeren. Daarvoor was wetenschap en kapitaal nodig. De wetenschap had Duitsland, doordat zijn natuuronderzoekers reeds lang aan de internationale wetenschappelijke arbeid hadden deelgenomen, en zich zelfs door het ontbreken van praktische tewerkstelling grondiger in de theorie hadden kunnen verdiepen. Maar grote kapitalen, nodig voor levensvatbare ondernemingen, bezaten de Duitse ondernemers doorgaans niet. In Engeland was het persoonlijk kapitaalbezit, tegelijk met de behoefte, gegroeid uit wereldhandel en koloniën. Maar in Duitsland, zonder rijke kapitalisten, kon de industrie alleen gefinancierd worden, doordat de banken alle kleine beetjes kapitaal van kleine bezitters zorgvuldig verzamelden en ze ter beschikking van de ondernemers stelden.

Zo kreeg de Duitse industrie een eigen karakter. Enerzijds werd de produktiviteit van de arbeid zo hoog mogelijk opgevoerd om grotere winsten voor een snelle accumulatie van industriële meerwaarde bijeengebracht, maar den in groot aantal intellectuele krachten aan de hogescholen gedruild om de techniek tot de grootste volkomenheid te brengen. Terwijl in de Engelse industrie, door een gevoel van natuurlijk meesterschap, oude technische methoden bleven heersen, grondde de Duitse industrie, vrij van die traditie, snel haar techniek op de beste wetenschap, en eerlang wist zij Engeland van tal van markten te verdringen. Anderzijds schiep de nauwe verbinding van banken en industrie een sterke organisatie; de macht van de banken als geldschietters over de industrie, hun belang bij het welslagen, hun toezicht op het beheer, leidde tot onderlinge steun en ineenstrengeling van belangen, mettertijd tot kartelvorming en tot een weloverlegde politiek van oprichting van nieuwe en kapitaaluitbreiding in bestaande zaken, waardoor de winsten enorm toenamen. Zo werd, wat eerst een zwakheid was, tot uitgangspunt van grotere kracht. Tegenover de eigenwilligheid van de veel meer zelfstandige oude firma's in Engeland, met hun zelfverzekerd vertrouwen op verworven rijkdom en klandizie, gaf de doelbewuste organisatie aan de Duitse industrie een grotere stuwkracht. Met rusteloze energie en felle jonge ambitie drong de Duitse bourgeoisie op in produktie en wereldhandel, begon kapitaal te exporteren naar koloniën, en bereidde zich voor om wereldmacht te veroveren.

De verschillende economische en politieke omstandigheden, waaronder in de drie grote landen van Europa het kapitalisme opkwam, hebben aan de bourgeoisie van deze landen een verschillend karakter gegeven. In Engeland en Duitsland is het kapitalisme opgekomen zonder, als in Frankrijk, een gewelddadige revolutie tegen de grondbezittende adel. Daardoor werd in Frankrijk het adellijk grondbezit als politieke faktor uitgeschakeld. De Franse bourgeoisie heeft haar staat en haar gehele politieke leven zelf moeten opbouwen en verzorgen; alle gebieden van het maatschappelijk leven zijn er burgerlijk geworden. In Engeland en in Duitsland bleef de adel praktisch regeren. De oude feodale klasse kreeg een nieuwe kapitalistische functie; omgevormd tot dienaren van de belangen van het kapitalisme deelde zij in de macht en de rijkdom van het nieuwe stelsel en werd zij tot regerende meesters over de bourgeoisie. De bourgeoisie, die deze heren als staatsbestuurders en militairen nodig heeft, stelt zich geestelijk in op verering van hun overgeleverd prestige, brengt hun hulde als „hogere” klasse, bootst haar feodale ceremoniën en strijkages in haar eigen omgangsvormen na, en tracht deze eerbiedige onderdanigheid aan het gehele volk op te leggen.

Maar er is daarbij een groot onderscheid tussen de Engelse en de Duitse bourgeoisie. De Engelse kon dit alles doen, omdat zij in werkelijkheid meester was, de Duitse moest het doen, omdat ze geen meester was. De Engelse heeft adel en adellijke vormen ten troon verheven, omdat en nadat deze adel zelf verburgerlijkt was, en een grondbezittend deel van de bourgeoisie vormde, naast de evenzeer vrije kleine boeren. In de kern van hun wezen waren de Engelse Lords met al hun hoogmoedige standspretenties vanaf de 16e eeuw steeds burgerlijk geweest; ze stamden van rijk geworden burgers af, en namen evenals de koningen deel aan de burgerlijke belangen, ze erkennend en respecterend. De Duitse bourgeoisie bleef steeds onderdaan, de Pruisische adel bleef de verwaten klasse van over afhankelijke boeren heersende grootgrondbezitters en officieren, met verachting op het lagere ras van zakendoende burgers neerziende, ook waar ze hun geld of bekwaamheid nodig had. In Duitsland voelde de bourgeoisie zich steeds als een mindere klasse, en gedroeg zich als lakeien, die hun meesters trachtten na te apen.

Het ware terrein van een grondbezittersadel, in zijn oude zowel als zijn nieuwe functie, is het militaire, zoals dat van de burgerij fabriek en kantoor is. Ook in Engeland vinden de zonen, speciaal de jongere zonen van de landheren, emplooi als officieren, ook wel in het leger, maar vooral als zeeofficieren en kapiteins op de vloot. In het leger zagen de Engelse burgers, zowel de stedelijke kooplieden als de boeren op het land, steeds een orgaan van vorstelijke onderdrukkingsmacht, dat voor nationale verdediging overbodig was. Alleen overzee werden koloniale troepen gebruikt; en

verder zorgde de vloot, ongevaarlijk in het binnenland, voor hun macht en belangen. En als er eens troepen nodig waren, dan stond het parlement, onder wantrouwende controle, alleen het uiterst noodzakelijke toe. De soldaten waren geworven huurtroepen, die door hun aanvoerder Wellington, met hen de vereerde overwinnaar van Napoleon, het schuim der aarde genoemd werden, die met de stok geranseld werden (nog tot 1871 toe!) en in stijve vechtlinie gedrild — terwijl in Frankrijk en zelfs in Duitsland nu en dan geestdriftige volkslegers een tactiek van vrije vechtkunst ontwikkelden. In Engeland was het militaire zo weinig in tel, dat elk officier na diensttijd zijn uniform, zijn aankledij, uittrok om in burgerkleding niet anders dan als „gentleman” te verschijnen. In Engeland heeft zich het burgerlijk eergevoel uitgedrukt in deze naam, die van de lagere adel van vrije grondbezitters op het gehele bourgeoisie is overgegaan.

Voor de Duitser bestaat dat nauwelijks; hij is de minderwaardige „Zivilist”; en het militaire eergevoel, uiterlijk subtiel en innerlijk ruw en grof, beheerst ook zijn waardering en wordt door zijn zonen op de universiteit nageaapt. De militaire uniform, „s konings rok”, is het hoogste erekleed in het openbare leven. De burgerlijke Duitser beschouwt het leger, dat zijn machtsinstrument en toeverlaat is, met onbegrensde verering, en met dezelfde eerbied ziet hij tegen de meesters van dat leger op, de koning en de adellijke officieren. Zijn hoogste eer is zelf in die glans te delen, als hulpkracht daarin, als reserveluitenant. Over het leger heeft de Rijksdag niets te zeggen, alleen maar het geld er voor te verschaffen.

Deze militaristische geest doordringt en kentekent de Duitse bourgeoisie in tegenstelling tot de Engelse. Hij belichaamt haar onderworpenheid, haar gemis aan persoonlijke fierheid, haar minderwaardigheidsgevoel, dat zich in ruwe gewelddadigheid tracht te kamoefleren. De Duitse bourgeoisie heeft de vrijheid nooit gekend en weet even weinig wat dat is, als een blindgeborene een voorstelling van kleuren heeft. Hij kent en begrijpt niets van het zelfverzekerde persoonlijkheidsgevoel, dat alleen uit een sterk vrijheidsbewustzijn kan voortkomen, en dat door de burgerlijke vrijheid in de Westelijke landen tot diepste wezen van alle klassen is geworden.

Maar daardoor kon de Duitse bourgeoisie zich sneller aanpassen aan de moderne ontwikkeling van het grootkapitalisme. Grootkapitalistische organisatie, die berust op onderschikking onder een macht van boven, stuitte bij de onderworpen geest van de Duitse bourgeoisie op veel minder moeielijkheid dan in landen met aan eigen onafhankelijkheid gewende en gehechte ondernemers. Zo kreeg het Duitse kapitaal door zijn macht van organisatie een voorsprong op de wereldmarkt, ten koste van het innerlijke karakter van zijn meesters. En de militaire geest stelde de Duitse bourgeoisie, bij wie nu toenemend machtsgevoel zich uitte in ruwheid tegenover zwakkeren, in staat om in

1914 de strijd om wereldmacht aan te binden met een oorlogsmachine, waarvan de ongeëvenaarde bijna onweerstaanbare aanvalskracht berustte op zorgvuldig voorbereide organisatie, technisch en geestelijk, gegrond op ditzelfde karakter; terwijl haar tegenstander, de oude wereldmachtige Engelse bourgeoisie, zorgeloos en onvoorbereid, wankelend onder de felle aanval, moest trachten vanuit de diepere krachten van de vrije persoonlijkheid haar verdediging op te bouwen.

De Amerikaanse dierkundige Howard heeft eens een vergelijking gemaakt tussen de bouw van de twee hoogste groepen van de dierenwereld, de insekten en de gewervelde dieren, beide op hun wijze de meest geslaagde aanpassingen van de natuur aan de strijd om het bestaan. De ene, talrijkste, in honderdduizenden vormen de aarde vullend, heeft alle weke kwetsbare levensorganen ingehuld in een harde ondoordringbare en tegelijk buigzame pantserhuid. Bij de andere groep, minder talrijke maar grotere vormen, krijgen alle weke organen stevigheid van een inwendig geraamte. En het moet nog altijd blijken, zegt deze schrijver, welke van die beide de doelmatigste aanpassing is, die het wint. Dit beeld laat zich op de beide bourgeoisieën toepassen. De Duitse, innerlijk week, heeft zich een geweldige wapenrusting gesmeed, heeft zich in een militair pantser gehuld, zo te zien onkwetsbaar en onweerstaanbaar, waartegenover het militair onbeschermd lichaam van de tegenstander weerloos schijnt te staan. Maar dan blijkt dat dit volk een bottenvolk is, dat over een innerlijke vastheid beschikt, dat in de vrije persoonlijkheid krachtbronnen bezit, die de ander niet kent.

Dit karakter van de Duitse bourgeoisie heeft de arbeiders daar sneller politiek zelfstandig en bewust gemaakt dan in andere landen. Terwijl elders de economische meester, die hen door zware uitbuiting onderdrukte, tegelijk respect afdwong en hen meesleepte door de strijd voor bevrijding uit bekrompen politieke druk, ontbrak dit laatste in Duitsland ten enen male. De barse onderdrukker in de fabriek toonde zich als de laffe lakei in het politieke leven, die geen voorbeeld van strijd doch alleen van onderworpenheid gaf. Zo ontbrak de geestelijke band van gemeenschappelijke doeleinden, die in de Westelijke landen de arbeidersklasse zo lang in burgerlijke gedachten gevangen hield. Onmiddellijk stonden de arbeiders ten volle tegenover de verbonden vijandelijke klassen, adel en bourgeoisie tesamen. Doordat bij de economische tegenstelling in de fabriek zich dadelijk de politieke tegenstelling voegde, kon het klassebewustzijn in volle scherpte tot ontwikkeling komen.

De Duitse arbeiders en hun woordvoerders, een eeuw geleden, hadden een soortgelijke burgerlijke revolutie verwacht als in de Westelijke landen. Toen deze uitbleef of in het zand verliep, zagen ze in hun teleurstelling daarin niet de inleiding van een geheel anders gerichte, door klassebelangen voorgeschreven politiek, doch alleen maar persoon-

lijke lafheid. Dus hoopten ze telkens weer op omkeer en betere bezinning. Door bittere en honende kritiek en onvermoeide aansporing trachtten zij de parlementaire woordvoerders van de bourgeoisie tot een fierdere houding te brengen: „Wij hebben tegen hen gepraat als tegen een zieke schimmel, maar het was alles te vergeefs”. Natuurlijk, want na elk dapper aanloopje overviel hen „de angst voor hun eigen moed”, de vrees dat ze de stemmen van hun kiezers zouden verliezen. Het gevolg was dat alles, wat er nog aan idealisme in de burgerlijke wereld leefde, alles wat het mensonterende Pruisische militarisme haatte en bestreed, zich tot de arbeiders keerde, op hen zijn hoop stelde, en zich bij hun strijd aansloot. Zo werd de Duitse sociaaldemocratie niet slechts de snel groeiende organisatie van de arbeidersklasse, maar tevens de toevlucht en verzamelplaats voor allen, die naar een vrijere wereld verlangden. Een steeds diepere klove spande zich in Duitsland niet enkel in feite, maar ook geestelijk tussen de twee werelden. De een, waar het intellectuele leven zich uitputte in bewierroking der heersers, verheerlijking van onderdrukking en geweld; de ander waar idealisme en opstandigheid hun uitdrukking vonden in de leer van de klassestrijd der arbeiders ter bevrijding der mensheid. Zoals vroeger in Frankrijk de scherpe tegenstelling en strijd tussen burgerij en adel de burgerlijke staatsleer tot zijn konsekwente en krachtigste theoretische uitdrukking ontwikkelde, zo heeft in Duitsland de scherpe tegenstelling tussen arbeiders en bourgeoisie de socialistische maatschappijleer, voortbouwend op het wetenschappelijke werk van Marx, tot krachtige en wijduitstralende ontwikkeling gebracht.

Er is toen dikwijls gezegd, dat aan de Duitse arbeidersklasse de taak toeviel, die de Duitse bourgeoisie in de steek had gelaten, de verovering van de burgerlijke vrijheid. En inderdaad was zij het die, als enige, in haar pers steeds voor vrijheid van woord en gedachte, voor recht van vergadering en vereniging opkwam, elke reaktionaire aanslag daarop bestreed, en onderdrukking en dwang op elk gebied brandmerkte. Zo leek het soms een praktisch bereikbaar naaste doel om met kleine kapitalisten, kleine burgerij en intellectuelen tesamen als volksmassa de groeiende dwangheerschappij van grootkapitalisme en grootgrondbezit te vernietigen. Dit waandenkbeeld, eerst met de bourgeoisie samen de politieke vrijheid te veroveren en deze daarna voor ont-eigening van de bourgeoisie te gebruiken, kwam een halve eeuw te laat en moest op het klassegevoel van de bourgeoisie afstuiten. In Duitsland was geen verovering van de enkel politieke vrijheid meer mogelijk. De arbeiders kunnen geen ander doel stellen en verwezenlijken, dan door hun strijd de heerschappij over de produktie te veroveren, en daardoor de zoveel grotere, de volledige vrijheid te winnen.

Dat wil niet zeggen, dat dit nu als een rechte gemakkelijke weg voor de arbeiders open lag. De verwatering van de sociaaldemocratie onder de werking van de prosperi-